

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Klassiõpetaja õppekava

Lisette Hanson

ÕPETAJATE ARVAMUSED JA KOGEMUSED SURMA JA LEINA TEEMA KÄSITLEMISE
KOHTA LASTEKIRJANDUSE PÕHJAL II KOOLIASTMES

Magistritöö

Juhendaja: nooremlektor Tiia Krass

Tartu 2024

Kokkuvõte

Õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teema käsitlemise kohta lastekirjanduse põhjal II kooliastmes.

Lastekirjanduse kaudu saab läbi viia sisukaid arutelusid surma ja leina teemadel, mis toetavad lapse arengut ja vastavad nende küsimustele. Uurimistöö eesmärk oli selgitada välja õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teemat puudutavate lasteraamatute käsitlemise kohta II kooliastme eesti keele ja/või kirjanduse tundides. Andmeid koguti poolstruktureeritud intervjuudega. kaheksalt eesti keelt ja/või kirjandust õpetavalt õpetajalt Andmeid analüüsiti kvalitatiivse induktiivse sisuanalüüsi põhimõtete järgides. Uurimuse tulemustest selgus, et surma ja leina teema käsitlemine leiab õpetajate hulgas enamasti pooldavat, kuid ka neutraalset ja taunivat suhtumist. Kogemuste puhul pidasid õpetajad ilukirjandust heaks allikaks surma ja leina teema käsitlemiseks, väljakutsetena nimetasid õpetajad oma ebakindlust ja kartust õpilaste tundeid riivata. Õpetajaid töid välja mitmeid väärtuslikke kirjandusteoseid, surma ja leina teemat käsitlemiseks.

Võtmesõnad: lastekirjandus, surm ja lein, õpetaja

Abstract

Teachers' Opinions and Experience of Treating the Topic of Death and Grief on the Basis of Children's Literature in School Stage II

Children's literature enables to conduct meaningful discussions that support the child development and answer their questions. The aim of the master's thesis was to find out teachers' opinions and experience of treating the topic of death and grief on the basis children's literature in school stage II. Data was collected from eight teachers who teach Estonian language and/or literature, by using semi-structured interviews. The data was analyzed by following the principles of qualitative inductive content analysis. The results of the study showed that teachers' mostly support, are neutral to or avoid the topic of death and grief in the lessons. The teachers' experience revealed that literature is a valuable source for treating death and grief with children, the challenges being teachers' insecurity and risk of hurting students' feelings. The teachers pointed out several rewarding children's books for treating the topic of death and grief.

Keywords: children's literature, death and grief, teacher

Sisukord

1. Lastekirjandus.....	5
1.1 Lastekirjanduse mõiste ja tunnused.....	5
1.2 Lastekirjanduse olulisus	6
2. Surm ja lein kui tundlikud teemad lastekirjanduses	8
2.1 Tundlike teemade definitsioon	8
2.2 Surma ja leina teema käsitlemine lasteraamatute kaudu II kooliastmes	9
2.3 Surma ja leina teema käsitlemine ja raskused.....	10
3. Metoodika	13
3.1 Meetod.....	13
3.2 Valim.....	13
3.3 Andmekogumine	14
3.4 Andmeanalüüs.....	15
4. Tulemused.....	16
5. Arutelu	23
Tänu sõnad	27
Autorsuse kinnitus	28
Kasutatud kirjandus	29
Lisa 1. Intervjuu kava	
Lisa 2. Näide ühe kategooria tekkimisest	
Lisa 3. Väljavõte transkriptsioonist koos kodeerimisega	

Sissejuhatus

Lastekirjandus nagu ka muud kirjandusžanrid on pidevas muutumises ja nende uurimine annab pidevalt uusi teadmisi. Lastekirjanduses on viimastel aastakümnetel populaarsust kogunud tundlike teemade kajastamine, mida varasemalt selles kirjandusžanrist pigem ei leidunud (Lowe, 2009). Tundlikeks teemadeks on lisaks mitmetele teistele ka surm ja lein (Coillie, 2020; Smith-D'Arezzo & Moore-Thomas 2010). Õpetajad puutuvad klassiruumis, kas tahtlikult või tahtmatult, kokku õpilaste kogetu surmaga, olgu selleks siis lemmiklooma või mõne lähedase inimese surm (Schonfeld, 1993), ja peavad sellega tegelema. Siiski tunnevad aga õpetajad end sellel teemal rääkides ebakindlalt ja neil puuduvad teadmised, kuidas seda teha (Dawson *et al.*, 2023).

Teema olulisuse kinnitamiseks saab välja tuua põhikooli riikliku õppekava, kus põhihariduse alusväärtustes, § 2 on avaldatud, et põhihariduses toetatakse võrdsel määral õpilase vaimset, füüsilist, kõlblist, sotsiaalset ja emotsionaalset arengut (Põhikooli riiklik õppekava, 2023). Emotsionaalse arengu toetamiseks tuleb õpilastega rääkida ka keerulisest, kuid elu paratamatust osast, surmast ja leinast. Samuti saab selle teema kaudu siduda sotsiaalsed oskuseid ehk kuidas käituda olukorras, kui lapse sõber on kaotanud lähedase või lemmiklooma. Lastekirjanduse kaudu ei ole see teema nii isiklik, kuid samas puudutab olulisi aspekte ja annab toetuspunkti, kust aruteludega edasi minna (Tyra, 2012). Teema aktuaalsust kinnitavad ka uuringud, mis tõdevad, et lastel ja lastevanematel on keeruline tundlikel teemadel valehäbi tõttu rääkida (Cingel *et al.*, 2021), kuid kool ja õpetaja saavad kasvõi vähesel määral aidata õpilastel seda teemat mõista.

Magistritöö uurimisprobleemina saab välja tuua asjaolu, et kuigi surma ja leina teema on lapse arengu seisukohalt oluline, ei ole seda Eestis põhjalikult uuritud. On uuritud vanemate õpilaste vaatenurgast: mis on noortekirjanduses surma kajastamise eesmärk (Kasar, 2021) ning ka eelkooliealiste laste seiskohast: kuidas lastekirjandus aitab leinast üle saada (Orula, 2024). Selle kohta, mida aga arvavad II kooliastme õpetajad surma ja leina teema käsitlemisest lasteraamatute põhjal puuduvad teadmised. Uus teadmine aitaks paremini mõista teema käsitlemise olulisust II kooliastmes. Uurimistöö eesmärk on selgitada välja õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teemat puudutavate lasteraamatute käsitlemise kohta II kooliastme eesti keele ja/või kirjanduse tundides.

Magistritöö jaguneb viieks peatükiks. Töö teoreetiline osa jaguneb kaheks peatükiks, milles antakse ülevaade lastekirjandusest ning surmast ja leinast kui tundlikest teemadest. Peatükkides tuuakse välja olulisemad mõisted, teema käsitlemise vajalikkus, väljakutsed ja sobiv vanus surma ja leina teema käsitlemiseks. Teoreetilisele ülevaatele järgneb metoodika, milles tutvustatakse täpsemalt valimit, andmekogumist ja andmeanalüüsi. Tulemuste peatükis esitatakse andmed ja arutelus analüüsitakse saadud tulemusi.

1. Lastekirjandus

1.1 Lastekirjanduse mõiste ja tunnused

Lastekirjandus mõistena on keerulisem, kui esmapilgul tundub. Selleks, et lahti seletada lastekirjanduse mõiste, tuleb mõista, mis on lapsepõlv. Lapsepõlve mõiste pärineb 17. sajandist, kuid ka sellele puudub ühene seletus. Võimalusi lapsepõlve defineerimiseks on mitmeid, selles töös võetakse aluseks üks paljudest kirjeldustest. Lapsepõlve all peetakse silmas aega kuni täisealiseks saamiseni, sugulise küpsemise alguseni, aga teatud allikate põhjal ka näiteks kümnenda eluaastani (Müürsepp, 2003). Lastekirjandust saab kirjeldada kui kirjandusžanrit, mis kõnetab lapsi, on eelkõige kirjutatud lastele ja noortele, ja mis avardab lugejate maailmapilti, aidates kaasa nende arengule ja kujundades väärtusi (Schneider, 2016). Lastekirjanduse algallikaks on rahvaluule erinevad liigid: liisusalmid, mõistatused, rahvalaulud ja -jutud (Eesti lastekirjanduse ajalugu, *s.a.*).

Lastekirjandusel on mitmeid tunnusjooni, millest ühena saab välja tuua keelekasutuse. Keel, mida lastekirjanduses kasutatakse on lapsesõbralik ning lapse vanuselisele ja kognitiivsele arengule vastav (Okuyan, Karagül, 2011). Briti ja Hollandi uurijate andmed kinnitavad, et lasteraamatutes esinevad sõnad on küll lihtsad, kuid siiski oluliseks allikaks mitmekülgse sõnavara omandamisel. Samuti on uurijad leidnud, et arendavad on nii ilukirjanduslikud kui ka mitteilukirjanduslikud tekstid (Wild *et al.*, 2012). Väiksematele lastele suunatud raamatutes on näha lühemaid laused ja lihtsamaid sõnu. Vanematele lastele mõeldud raamatutes muutuvad nii laused kui sõnad pikemaks ja keerulisemaks, kuid siiski ei saa neid veel võrrelda täiskasvanutele kirjutatud raamatutega (Emig, 2015).

Lastekirjanduse üheks oluliseks tunnuseks on raamatutegelaste sotsiaalsete ja isikuliste suhete kajastamine. Sageli kirjeldatakse tugevaid emotsioone, näiteks viha, rõõmu, hirmu,

üllatust, ehmatust, kurbust või agressiivsust. Nende emotsioonide kaudu püüab autor luua lugejas kujutluspilte ja visualiseerida tegevust (Okuyan & Karagül, 2011). Kuigi raamatukangelaseks saab lastekirjanduses olla ka täiskasvanu, on selleks peamiselt alati laps. Selle põhjuseks on asjaolu, et lugeja saab ennast sel juhul peategelase või tegelastega samastada. Näiteks sarjas „Harry Potter“ on selleks Harry Potter, kes oli sarja 7 erineva osa jooksul 11–17aastane ning tulenevalt tegelase vanusest saab ka laps ette kujutada, mida tema teeks olukordades, kuhu Harry satub (Grenby, 2014). Lisaks sellele, et tegelaste emotsioone ja välimust annab edasi tekst on olulisel kohal ka illustratsioonid, mis mõjutavad laste ettekujutust tegelastest (AL Hinaai, 2021).

Lasteraamatute puhul on oluline ka nende visuaalne pool ehk lasteraamatute üheks oluliseks tunnuseks on illustratsioonid. Need mõjutavad laste esmamuljet, tekitavad soovi raamatut lugeda, aitavad aimata raamatu teematikat ning loovad ettekujutluse raamatukangelastest (AL_Hinaai, 2021; Nasser, *s.a.*). Lapsed on piltide suhtes väga tundlikud ja mõistavad neid juba enne rääkima õppimist. Pildid aitavad teksti paremini mõista ja sellest rohkem detaile välja tuua, eriti nende laste puhul, kellel on lugemisega raskusi. Pilt teksti kõrva võib kaasa aidata ka sõna kokku lugemisele. Näiteks sõna „kaelkirjak“ kokku lugemisel võib laps tajuda, et tegemist on keerulise sõnaga. Kui aga sõna kõrvale panna pilt kaelkirjakust, aitab see illustratsioon lapsel sõna kiiremini kokku lugeda (Feathers & Arya, 2012). Pildid pakuvad lisaks teksti atraktiivsemaks muutmisele ka teraapilisi omadusi, näiteks saab sobilike piltidega läbi viia biblioteraapiat või teraapilist lugemist. Illustratsioonid ja tekst tervikuna annavad lugejale võimaluse siduda need isikliku elu õnnestumiste või muredega ning seeläbi saada emotsionaalset tuge edasiseks eluks (Tyra, 2012).

1.2 Lastekirjanduse olulisus

Lapse arengule on oluline nii lapsele raamatute ette lugemine kui ka lapse enda lugemisse panustamine (Dickinson *et al.*, 2012; Price & Kalil, 2019). Lugemine aitab kaasa lugeja isiklikule arengule, mõjutades näiteks lapse väärtusi või käitumist (Dickinson *et al.*, 2012).

Lasteraamatute lugemine aitab kaasa lapse argumenteerimis- ja suhtlemisoskuse parandamisele. Raamatud, mis kajastavad inimlikke aspekte, võivad kaasa aidata lugeja emotsionaalsele arengule ja mõjutada positiivselt tema hoiakuid (Dickinson *et al.*, 2012; Stan, 2015). Positiivsest hoiakust saab rääkida vaid siis, kui teos on üles ehitatud nii, et see suunaks õigete valikute poole. Samuti on lastekirjandus vahend, mis aitab lastel maailma tundma õppida, mõjutada nende

identiteeti ja kasvu suunda ning aidata ka haridustöötajatel lastega lastekirjanduse kaudu suhelda (Chaudhri & Teale, 2013). Sama raamatuga mitmekordsel kokkupuutel võivad lapsed isegi tunda, et tegelased on nende sõbrad, olenemata sellest, kas tegu on taime, looma või inimesega (Bayraktar *et al.*, 2013).

Lugemine aitab kaasa sõnade mõistmisele ja arendab nii kirjutamis- kui ka analüüsioskust (Farrant & Zubrick, 2013; Merga & Roni, 2018; Stan, 2015). Kuwaitis korraldatud uuringust selgus, et neil õpilastel, kes lugesid lastekirjandust, arenes parem kujutlusvõime, parem suuline väljendusoskus, parem oskus kogemusi ja ideid analüüsida ning laiem sõnavara. Uuringus leiti ka seda, et lugude kuulamise mõjul arenevad laste kuulamisoskus, kujutlusvõime ja loovus (Darwish, 2014). Tänu lugemise ja kirjutamise omavahelisele tugevale seosele aitab lugemine õpilasel teksti sisu oma varasemate teadmiste ja kogemustega siduda ning arendada seeläbi analüüsioskust, mida kirjalikes töödes kasutada (Noaman, 2013). Ka Türgi teadusuuringud kinnitavad, et lastekirjanduse tekstid loovates tegevustes nagu draamategevustes suurendavad oluliselt õpilaste kirjutamis- ja kõneoskust (Aykaç & Çakır İlhan, 2014).

Lastekirjandus kirjandusžanrina tekitab lastes lugemishuvi ja motiveerib kirjutama (Daly & Sharko, 2010; McGeown *et al.*, 2020). Lugemishuvi on sisemine soov ja tahe lugeda ja tunda sellest naudingut (Käsper, 2021). Lastekirjandust saab võtta õppematerjalide kõrval õpetaja abiliseks – see muudab õppimisprotsessi põnevamaks ja kujundab lugemisharjumusi (Norton & Norton, 2010). Huvitava raamatuga kokkupuutel võib lapsel tekkida soov ka edaspidi raamatuid lugeda, sest ta saab hea emotsiooni, mida ka edaspidi tunda tahab (Stan, 2015). Laste lugemishuvi on otseselt seotud valikuvabadusega erinevate tekstiliikide vahel (Castle, 2015; McGeown *et al.*, 2020). Õpetajana on oluline tuua klassiruumi võimalikult erinevatest žanritest raamatuid, et iga õpilane leiaks endale sobivaima. Põhjuseid miks lapsed erinevat liiki raamatuid loevad on mitmeid, mõni soovib end õnnelikuna tunda, teine aga põnevust tajuda, kolmas võib otsida hoopis lõõgastust ja võimalust end muust maailmast täielikult eraldada (McGeown *et al.*, 2020). Kirjanik J. K. Rowlingu hinnangul loevad lapsed ka selleks, et leida lohutust ja kindlustunnet eluprobleemide eest. Armastus ja viha, kurbus ja rõõm, komöödia, tragöödia ja õudus on kõik elu osad ja väärivad kohta lastekirjanduses (Llompert Pons, 2019).

Mitmed uuringud on näidanud, et suhtumine lugemisse on korrelatsioonis lugemisoskusega (Baker & Wigfield, 1999; Dickinson *et al.*, 2012; Merga & Roni, 2018). On teada, et lugemishuvi on seotud sisemise motivatsiooniga, mis hõlmab eneseefektiivsust, teksti

sisu sügavmõttelist mõistmist ja lugemise sagedust (Taboada *et al.*, 2009). Yogiakarta linnas läbiviidud uuringus, kus küsitleti 400 õpilast ja 20 õpetajat, taheti teada, millised on nende seisukohad õpetliku sisuga muinasjuttude käsitlemise kohta. Uuringu tulemustest selgus, et 91,50% õpetajatest ja 98% õpilastest suhtusid õpetlikesse muinasjuttudesse positiivselt ja leidsid, et need toetavad hea õppematerjalina õppeprotsessi (Wangid, 2018).

Tänapäevased tekstid aitavad kaasa lugeja samastumisele tegelaste ja/või olukordadega (Emig, 2015; Denkova, 2017). Lastekirjanduses, kus käsitletakse probleeme nagu väärkohtlemine ja surm ning kus laps kogeb raskeid emotsioone, aitab raamatu autor ka nendega toime tulla. Teose jutustaja roll on võrdne tavaelus täiskasvanu rolliga, kes aitab lapsel hakkama saada tema muredega (Llompart Pons, 2019). Kuigi ühest küljest ei tohi raamatukangelased liiga täiuslikud olla, sest nii on lastel keeruline end nendega samastada, siis teisest küljest probleemide lahendamiseks peab tegelane hakkama saama. Vastasel juhul võib see lapsele negatiivset mõjuda, näidates, et mured ei ole lahendatavad (Uluğ & Bayraktar, 2015). Tänu tekstidele saavad õpilased end samastada olukordade või tegelastega, mis muidu ei pruugi nende elus ette tulla, kuid aitavad silmaringi avardada (Lowe, 2009; Smith-D'Arezzo & Moore-Thomas, 2010). Järgenas peatükis käsitletaksegi teemasid, millega ei pruugi lapsed elus sageli kokku puutuda, kuid mille teadvustamine on oluline.

2. Surm ja lein kui tundlikud teemad lastekirjanduses

2.1 Tundlike teemade definitsioon

Tundlikeks teemadeks peetakse lastekirjanduses mitmeid teemasid. Tundlikeks teemadeks võivad olla seksuaalseid ja kehalisi kontakte, vägivalda ja julma käitumist, surma ja religiooni, vanema ja lapse vahelisi suhted ning käitumisprobleeme puudutavad teemad (Coillie, 2020). Ka vaesus, väärkohtlemine ja kuritegevus on need teemad, mis võivad lastekirjanduses kajastuda ja olla nii laste kui ka täiskasvanute jaoks tundlikud (Smith-D'Arezzo & Moore-Thomas, 2010). Tänapäevasematest tundlikest teemadest saab välja tuua sõja teema (Ungeheuer-Gołąb, 2024). Teema aktuaalsus on tõusnud alates 2022. aastast, kui Venemaa alustas täiemahulist sissetungi Ukrainasse (Liadze, *et al.*, 2023). Eesti laste- ja noortekirjanduses ilmus 2023. aastal kaks otseselt Ukrainas toimuvast sõjast tõukunud teost, mille kaudu on näha Ukraina sõja mõjutusi ka

Eesti riigile (Mattheus, 2024). Selles töös uuritakse lastekirjanduse tundliku teemana surma ja leina teemat.

Surm kui elu paratamatu osa on oma olemuselt tundlik teema (Dawson *et al.*, 2023; Hendricks *et al.*, 2014). See, kuidas laps surmast aru saab, avaldab pikaajalist mõju tema vaimsele arengule ja heaolule (Liu, 2020). Kirjanduse algaastatest kuni 17. sajandi lõpuni ei eristatud lastekirjandust täiskasvanute kirjandusest ning surma kajastamine käis igale vanusegrupile ühtemoodi – piiblitlugude, muinasjuttude, legendide ja rahvalaulude kaudu (Butler, 1972). Kuigi lapsevanemad, kirjanikud või õpetajad püüavad surma teemat vältida, et sellega lapsi kaitsta, eksisteerib surm siiski ja lapsed puutuvad sellega paraku sageli kokku. Kokkupuutena peetakse silmas lemmiklooma, vanavanemate, õdede-vendade, vanemate või ka muude kaugemate sugulaste surma (Schonfeld, 1993). Sobiv surmateemaline kirjandus, kus tegelasteks on loomad, võib kaasa aidata surma elutervele mõistmisele (Smit & Smith, 2023). Väikelapsed kogevad surma ka näiteks putukate kaudu, kellele nad peale astuvad, samuti närbunud lillede ja lasteraamatutes käsitletava surma ja leina kaudu (Seibert & Drolet, 1993).

Lapsed hakkavad surma vastu huvi tundma 5–9-eluastast (Liu, 2020; Schonfeld, 1993). Selle huviga kaasneb nii teatav segadus kui ka uudishimu. Kui sellest teemast mitte rääkida, võib tekkida lastel oma kujutluspilt, mis võib olla tegelikkusest kordades hullem (Liu, 2020). Lugemise kaudu mõistavad lapsed, et ka teised inimesed kogevad sarnaseid hirme, muresid ja pettumusi. Kui laps ennast raamatutegelaste või -teemadega samastab, aitab see tal ka oma probleemide kallal töötada ja neid lahendada. Lapsed ei tunne ennast sel juhul üksildase ja erilisena ega tunne seetõttu ka tundlike teemade puhul piinlikkust (Denkova, 2017). Austraalia psühholoogide, psühhoterapeutide ja nõustajatega läbiviidud uuringus selgus, et 3–7-aastaste laste seas on surma ja leinaga tegelemine kõige tõhusam jutuvestmise kaudu (50,0%), millele järgneb biblioteraapia (46,3%). Vanuses 7–11 peeti aga kõige tõhusamaks loovkirjutamist (52,3%), millele taas järgnes biblioteraapia (47,7%) (Smit & Smith, 2023).

2.2 Surma ja leina teema käsitlemine lasteraamatute kaudu II kooliastmes

Sobiv lasteraamat on suurepärase sissejuhatus aruteludeks, milles käsitleda tundlikke teemasid koolis. Seda võimalust saab ja tuleks kasutada nii klassiruumis kui ka lastega individuaalselt mõnes muus mugavas keskkonnas vesteldes (Lowe, 2009). Lastekirjanduse kaudu on võimalik kajastada reaalsust turvalises klassikeskkonnas, kus laps saab küsida, uurida ja lahendusi leida (Palm, 2021). Täiskasvanud ei saa lastelt ära võtta ära valu, mida tekitab surma ja leina

kogemine, kuid kohustus aidata sellega toime tulla on igal täiskasvanul. Surma ja leina kajastav lastekirjandus on tõhus viis lastele surma teema mõiste tutvustamiseks. Lastekirjanduse kaudu on võimalik ennetada küsimusi, mis võivad tekkida päriselus surmaga kokkupuutel (McGuire *et al.*, 2013). Aina enam avaldatakse lasteraamatuid, kus laps puutub kokku surmaga või kogeb surma, näiteks Eric-Emanuel Schmitti teos „Oskar ja Roosamamma“ käsitleb teemat, kus ravimatut haigust põdev poiss raamatu lõpus sureb (Harju Maakonnaraamatukogu, *s.a.*). Mitmete sarnaste teose abil saaks arutleda klassiruumis erinevaid surma ja leinaga seotud aspekte.

Ka põhikooli riiklik õppekava toob välja ainevaldkonnas „Keel ja kirjandus“, et eri liiki ilukirjanduslike teoste lugemise plussiks on aktuaalsete eluliste teemade ja probleemidega suhestumine (Põhikooli riiklik õppekava, 2023). Lein ja surm on aktuaalsed ja elulised teemad, mille üle arutlemiseks pakuvad lasteraamatud hea ja ka eakohase võimaluse. Näiteks Tallinna Ülikooli ELU projekti ELU&surm raames soovitati surma ja leina teema käsitlemiseks II kooliastmes teoseid nagu K. Mazetti „Jumala ja minu vahel on kõik läbi“, H. Tartes-Babkina „Minu ema on ingel“, A. M. Alveri „Atsi tunded“, A. Benjamini „Kõik mida ma õppisin meduuside kohta“ ning ka J. Parijõe „Teraspoiss“ (Arusaar *et al.*, 2021).

2.3 Surma ja leina teema käsitlemine ja raskused

Üks keerulisemaid teemasid, millega õpetaja enda töös kokku puutub on tundlik õppesisu, mis võib olla tundlik nii isiklikul, ühiskondlikul kui ka poliitilisel tasandil (Kello & Raudsepp, 2017). Nii Ühendkuningriikidest kui ka muust maailmast kogutud tõendid näitavad, et leina, surma ja kaotuste teemade käsitlemine koolis toob märkimisväärset kasu nii leina kogenud noortele kui ka neile, kes veel seda kogenud pole (Dawson *et al.*, 2023). Erinevus seisneb selles, kelle surma tõttu laps leina kogeb. On leitud, et lemmiklooma surma järel on õpetajana arutelu juhtida kergem kui näiteks vanema surma puhul (Smit & Smith, 2023). Lisaks isiklikele kogemustele tekivad arutelud ka avalike elu tegelaste surma puhul. Aastal 2022. kuninganna Elizabeth II surma järel, tekitas see Inglismaal õpilastes suurt huvi ja algatas arutelusid, mida õpetajad juhtima pidid (Adams *et al.*, 2024).

Surmast ja leinast õpilastega rääkides tuleb rõhku pöörata lisaks sõnadele ka laste käitumistele ja liigustele (Ramos-Pla *et al.*, 2023). Surma ja leina teemade käsitlemise puhul on eksperdid välja toonud, et laste poole tuleks pöörduda arusaadavas keelekasutuses ja ausalt ehk vestelda tuleks sellest teemast ilustamata kujul, tähtsustades arusaamist. Sama olulisel kohal on rõhutada õpilasel enda tunnete kuulamist ja õpetajana mitte survestada surmast rääkima, kui

õpilane seda ei soovi. Nii saab toetada last võimalikult raskest kogemusest üle saama (Moore & Moore, 2010). Õpetajates võivad hirmu või ebamugavust tekitada laste pisarad, eriti kui nad ei tea kuidas olukorda lahendada. Nutmine aga on üks leinaprotsessi osa ja nutmise keelamine mõjub lapsele negatiivselt. Vahel võib laps ennast vanema surmas süüdistada ja sel juhul on oluline olla toetav kuulaja, kes kinnitab lapsele, et vanema surm ei ole karistuseks mõnele tema teole või sõnale. Kaasa aitab ka kiire rutiini ja elurütmi taastamine ja vanematega koostöö tegemine (Milton, 2004).

Mitmetes riikides läbiviidud uuringute kohaselt on suurimaks probleemiks surma ja leina teema käsitlemise vähene väljaõpe (Dawson *et al.*, 2023; Ramos-Pla *et al.*, 2023; Talwar, 2011). Õpetajad ei tunne ennast surma ja leina teemade käsitlemisel mugavalt ega tea, kuidas oleks seda kõige õigem teha (Dawson *et al.*, 2023). Kataloonia algkoolis läbiviidud uuringust selgus, et õpetajate hinnangul on puudu strateegiatest, ressurssidest, teadmistest ja materjalidest, mida õpilastega jagada. Õpetajad toovad välja ka selle, et ülikoolides ei valmistata neid ette surma ja leina teemade käsitlemiseks klassiruumis (Ramos-Pla *et al.*, 2023). Samuti tõestas seda uuring, kus selgitati välja õpetaja valmisolek surma ja leina teema käsitlemiseks. Tulemustest selgus, et 87.5% vastanutest leidsid, et esialgne õpetajakoolitus ei anna vastavat väljaõpet, et antud teemasid õpilastega käsitleda (Adams *et al.*, 2024). Siinkohal on aga ette antud mõned küsimused, kuidas näites lemmikloomi surma kajastava teksti järel õpilastega loetut analüüsida: Mis lemmikloomaga juhtus? (surm, matmine); Kas neil on kunagi surnud lemmikloom?; Kuidas ta suri, mis sai edasi? Kas toimus matmine või midagi muud?; Kuidas inimesed/laps loos end tundsid?; Mis pani nad end paremini tundma?; Mis aitas neil oma tunnetega hakkama saada?; Kuidas nad end tundsid, kui lemmikloom suri? Küsimuste kaudu saab siduda raamatust saadud kogemuse õpilase enda kogemustega ja aidata seeläbi arendada nende analüüsi ja argumenteerimisoskust (Milton, 2004).

Uurimisprobleem

Eelnevalt on Tartu ülikoolis uurinud surma teemat Kerli Kasari oma magistritöös „Surma kujutamise uuemas algupärases ja tõlkenoortekirjanduses”. Töös ilmnes, et kui lastekirjanduses on surmast ja leinast kirjutamise eesmärk tutvustada lastele surma mõistet, siis noortekirjanduses on sellel mitmeid teisi funktsioone. Noortekirjanduse eesmärgiks võib olla noore inimese sisemise muutuse toetamine, et osata elu ja lähedasi paremini hinnata. Samuti võib surma teema

kujutamise eesmärgiks olla raskustes nooretele meenutamine, mille nimel elada ja pingutada. Kiusamise mõju teadvustamine ja enesetapu mõtete puhul püütakse panna noort mõtlema sellele, et surm ei mõjuta kunagi vaid teda ennast, vaid ka tema lähedasi, kes tunnevad kaotusvalu (Kasar, 2021). Eliise Oliivia Orula uuris bakalaureusetöös „Lastekirjanduse kasutamine leinava lapse abistamiseks“ mil määral on surma teemaga kokku puutunud lasteaia õpetajad ja kuidas nad on surma teemat käsitlenud. Selgus, et 22,7 % õpetajatest pidas lastekirjanduse kasutamist vajalikuks, teised õpetajad kasutasid teema käsitlemiseks individuaal-, väikegrupi- või rühmavestlusi (Orula, 2024). Liisa Kuusk selgitas välja oma magistrیتöös „Projektipõhine õpe teemal „surm ja lein“ toimetulekukoolis“, kuidas tunnetavad ja mõistavad toimetulekukoolis õppivad 16–20-aastased noored surma ja leina (Kuusk, 2013).

Autorile teadaolevalt ei ole aga Eestis tehtud varasemaid uuringuid selle kohta, kuid võrd käsitlevad õpetajad II kooliastme tundides kirjandusteoseid, mis puudutavad surma ja leina teemat ning millised on õpetajate kogemused ja arvamused selle teema käsitlemise kohta lastekirjanduse kaudu klassiruumis. Uurimisprobleemiks on asjaolu, et kuigi surma ja leina teemat on Eestis uuritud (Kasar, 2021; Kuusk, 2013; Orula, 2024), ei ole teadmisi selle kohta, mida arvavad õpetajad surma ja leina teema käsitlemisest lasteraamatute põhjal II kooliastmes. Põhikooli riiklikus õppekavas on välja toodud, et II kooliastme üheks õpioskuseks on väljendada ja selgitada oma emotsioone ning vahendada raamatu sisupõhjal muljeid ja mõtteid (Põhikooli riiklik õppekava, 2023). Magistrیتöö eesmärgiks on selgitada välja õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teemat puudutavate lasteraamatute käsitlemise kohta II kooliastme eesti keele ja/või kirjanduse tundides. Uus teadmine võiks anda infot ja ideid Eesti õpetajatele surma ning leina teemat käsitlevate lasteraamatute valimiseks kui ka käsitlemiseks II kooliastmes.

Uurimisküsimused:

1. Kuivõrd vajalik on õpetajate arvates surma ja leina teema käsitlemine II kooliastme õpilastega?
2. Millised kogemused on õpetajatel surma ja leina teemalise lastekirjanduse käsitlemises II kooliastmes?
3. Milliseid lastekirjanduse teoseid soovivad õpetajad surma ja leina teema käsitlemiseks?

3. Metoodika

3.1 Meetod

Kvalitatiivset uurimisviisi kasutatakse uute või väheuuritud tähenduste, tõlgenduste ja inimeste kogemuste uurimiseks (Johnson & Christensen, 2014). Lähtudes sellest rakendab autor seda antud uurimuses, et tagada õpetajate arvamuste ja kogemuste maksimaalne analüüs.

Kvalitatiivse uurimuse tugevusteks on võimalus uuritavaid julgustada oma lugusid ja kogemusi avama ning näidata, et nende panus on väärtuslik (Creswell, 2013). Oluliseks teoreetiliseks lähtekohaks on antud uurimuses surm kui elu paratamatu osa ja olulisus sellest lastega rääkida võimalikult varakult (Liu, 2020). Samas selgitada välja milliste teoste kaudu eelistavad õpetajad läbi viia surma ja leina teemalisi arutelusid klassiruumis, sest kirjandusele tuginedes on õpilased altimad õpetajatega suhtlema ja aruteludes osalema (Chaudhri & Teale, 2013).

3.2 Valim

Läbiviidud uurimuses osales 8 õpetajat, kellel kõigil oli töökogemust üle 5 aasta ning kes annavad II kooliastmes eesti keele ja/või kirjanduse tundi. Valim moodustati eesmärgipärase ja mugavusvalimi põhimõtteid kombineerides. Oluliseks kriteeriumiks oli uurimuse eesmärgist ja olemuselt tulenev sihtrühm, mille moodustavad eesti keele ja kirjanduse õpetajad, kes õpetavad II kooliastme õpilasi. Vanuselist eelistust õpetajatele ei olnud, kuid töökogemuse olemasolu oli oluline, et kuulda võimalikult palju kogemusi ja arvamusi surma ja leina teemalise lastekirjanduse kasutamise kohta klassis (Joonis 2). Mugavusvalimi põhimõtetest lähtuvalt valiti uurimusse õpetajad, kelleni oli mugav jõuda ja kellega oli autoril olnud ka varemaid tõiseid kokkupuuteid.

Joonis 1. Valimi moodustamine

	Töökogemus (aastates)	Õpetaja amet
Õ1	24	eesti keele ja kirjanduse õpetaja
Õ2	37	klassiõpetaja
Õ3	11	klassiõpetaja
Õ4	26	klassiõpetaja

Õ5	8	eesti keele ja kirjanduse õpetaja
Õ6	18	eesti keele ja kirjanduse õpetaja
Õ7	6	klassiõpetaja
Õ8	15	eesti keele ja kirjanduse õpetaja

Valimi moodustamiseks võttis uurija esmalt meili teel ühendust õpetajatega, kellega soovis intervjuusid läbi viia, tutvustades neile lühidalt magistritöö teemat, eesmärgi ja mida intervjuudega kaudu teada soovitakse. Kui õpetajad olid nõusoleku andnud, lepiti kokku intervjuu läbiviimiseks sobilik kuupäev ja kellaaeg. Teadliku nõusoleku küsimine on üks eetilistest aspektidest, mida on oluline jälgida (Graham *et al.*, 2013).

3.3 Andmekogumine

Intervjuud viidi läbi ajavahemikul veebruar kuni märts 2025.a. Andmete kogumiseks kasutati individuaalintervjuusid, mis intervjuueeritava positsioonilt olid osalejaintervjuud.

Osalejaintervjuus pööratakse enam rõhku intervjuueeritava isiklikele arvamustele ja hoiakutele (Lepik *et al.*, 2014). Vestluste läbiviimisel lähtuti poolstruktureeritud intervjuu paindlikkuse põhimõttest. Valitud meetodi alusel koostati andmekogumiseks esimese sammuna intervjuukava. Intervjuukavas esinevad küsimused lähtuvad töö eesmärgist ja uurimisküsimustest, iga uurimisküsimuse kohta esitati 2-4 põhiküsimust ning põhiküsimustele omakorda 2–4 lisaküsimust. Intervjuu ajal oli võimalus ka lisaküsimusi vahele jätta, kui vestluse käigus oli neile juba vastatud või vastupidiselt, küsida juurde täpsustavaid lisaküsimusi. Intervjuuküsimused on leitud intervjuukavas (Lisa 1).

Intervjuud toimusid intervjuueeritavate valitud kohtades, milleks viiel korral oli õpetaja enda klassiruum ja kolmel korral kohvik. Intervjuu kestuseks planeeriti keskmiselt 45 min, kuid samas oldi paindlik, arvestades intervjuu kulgemist. Enne intervjuueerimise alustamist viidi intervjuu küsimuste sobivuse välja selgitamiseks läbi pilootintervjuu ühe õpetajaga.

Pilootintervjuu tulemustele tuginedes viidi sisse paar muudatust – lisati mõned lisaküsimused. Kuigi pilootintervjuu järel lisati täpsustavaid lisaküsimusi eesmärgiga saada detailsemat infot, jäeti pilootintervjuu tulemused uurimusse sisse.

Õpetajatega sõlmiti kokkulepped nende osalemise ja kohtumisel räägitu jäädvustamise suhtes. Esmalt tutvustati neile uurimuses osalemise vabatahtlikkuse põhimõtet. See tähendab, et intervjueeritaval on soovi korral vabadus mistahes hetkel uurimuses osalemisest loobuda. Uurimuse läbiviimise vabatahtlikkuse puhul lähtuti ka sellest, et kui õpetaja ei soovi mõnele konkreetsele küsimusele vastata, siis on tal selleks täielik õigus. Lisaks järgiti konfidentsiaalsuse põhimõtet: õpetajatega lepitati kokku, et kõik vestlustes esinevad nimed esitatakse töös mittetuvastataval kujul ning kogutud uurimisandmeid kasutatakse vaid lõputöös (Graham *et al.*, 2013). Intervjuude jäädvustamine toimus telefoni diktofoni abil, mille kasutamiseks küsiti eelnevalt õpetajatelt luba. Andmed salvestati turvalise arvutisse ja pärast töö kaitsmist andmed hävitatakse.

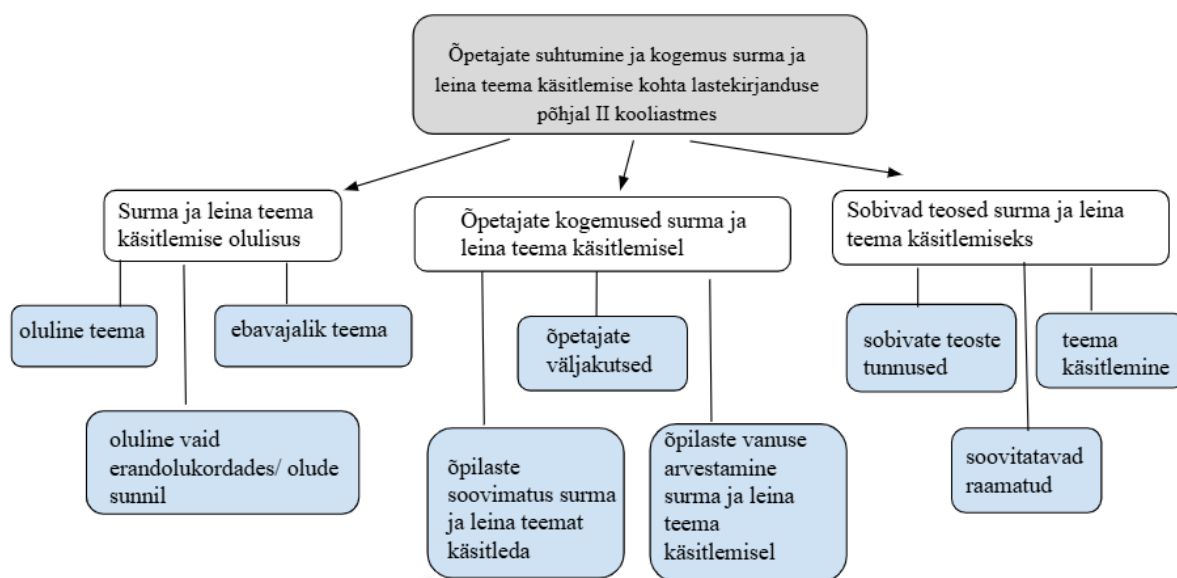
3.4 Andmeanalüüs

Andmeid analüüsiti kvalitatiivse induktiivse sisuanalüüsi põhimõtteid järgides, kuna uurimuse fookuses oli uuritavate arvamuste, kogemuste ja tõlgenduste uurimine (Kalmus *et al.*, 2015). Andmete analüüsimine toimus etapiti. Esmalt transkribeeriti helifailidena salvestatud intervjuud tekstifailideks. Transkribeerimine toimus veebipõhise kõnetuvastussüsteemi TTÜ kõnetehnoloogia Tekstiks.ee abil, kus helifail muudeti automaatselt tekstifailiks (Lisa 3). Sellele järgnes automaatselt transkribeeritud helifailide ülekuulamine ja vajalike paranduste sisseviimine, kuna automaatne programm ei olnud absoluutselt eksimatu. Seejärel loeti transkriptsioonid läbi ning asendati tekstis esinevad nimed pseudonüümidega. Transkriptsioonide pikkus on alates neljast leheküljest kuni üheksa leheküljeni ja transkriptsioonide keskmiseks pikkuseks on 7,7 lehekülge. Transkribeerimisel lähtuti sõnasõnalisest fokuseerimata transkriptsiooni põhimõtetest, mille puhul transkribeeriti kogu vestlus sõna-sõnalt, jättes välja transkriptsioonimärgid, sealhulgas üksteisest üle ja vahele rääkimine (Linno, 2020).

Pärast transkribeerimist hakati andmeid analüüsima kvalitatiivselt. Kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul ei pöörata tähelepanu analüüsiüksuse kordustele, vaid sisuanalüüsi käigus püütakse saada ülevaade analüüsitavast tekstist kui tervikust ning keskenduda teksti peamistele ja olulistele tähendustele (Kalmus *et al.*, 2015). Analüüsimiseks leiti käsitsi koodid ehk märgiti erinevaid värve kasutades olulised mõtted, millest moodustusid koodid ning hiljem kategooriad. Töö usaldusväärsuse tõstmiseks vaadati mõne päeva möödudes koodid üle ning kuna sisulisi erinevusi ei leitud, säilitati algselt loodud koodid. Sarnase sisuga koodid sõnastati andmeanalüüsi

jaoks konkreetsemaks ning koondati kategooriateks. Kodeerimise tulemusena moodustus 3 peakategooriat ja 9 alakategooriat (Joonis 2).

Joonis 2. Pea- ja alakategooriate jagunemine

4. Tulemused

Magistritöö eesmärk on selgitada välja õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teemat puudutavate lasteraamatute käsitlemise kohta II kooliastme eesti keele ja/või kirjanduse tundides. Järgnevalt esitatakse ülevaade analüüsi tulemustest. Tulemuste ilmetamiseks tuuakse näidetena tsitaate õpetajatega läbiviidud intervjuudest, mida on mõistetavuse eesmärgil vajadusel kohandatud. Väljajäetud osa on märgitud ümarsulgudesse, mille vahele on märgitud kolm punkti ning ümarsulgudesse on autor lisanud omapoolsed täpsustused. Tsitaatides esinevad nimed on esitatud pseudonüümidena (Õ1–Õ8).

Esimesest uurimisküsimusest *Kuivõrd vajalik on õpetajate arvates surma ja leina teema käsitlemine II kooliastme eesti keele ja kirjanduse tundides* tekkis peakategooria SURMA JA LEINA TEEMA KÄSITLEMISE OLULISUS, mis koodide põhjal jagunes kolmeks

alakategooriaks: *oluline teema, vajalik teema vaid erand olukordades/ olude sunnil, ebavajalik teema.*

Oluline teema

Intervjuu tulemustest selgus, et õpetajate arvamused lähevad surma ja leina teemalise lastekirjanduse käsitlemise vajalikkuse osas lahku. Mitmed õpetajad leidsid, et surma ja leina teema käsitlemine on oluline just selle elulisuse tõttu. Õpetajad töid välja, et kõik õpilased puutuvad surmaga elu jooksul kokku, suuremal või vähemal määral. Selleks võib olla lähedase inimese surm, aga sageli on selleks ka lemmikloom, just nende lühema eluea tõttu. Surmast rääkimine võib õpetajate hinnangul ära hoida teadmatusest tingitud hirmu ja aitab mõista surma lõplikkust. Õpetajad mainisid ka asjaolu, et eriti aktuaalseks muutus teema Ukraina ja Venemaa sõja puhkedes, kui Eesti koolidesse tulid Ukraina sõjapõgenikud. Nii nemad kui ka Eesti õpilased, kes mõistavad mida tähendab sõda, teavad, et sõjas kaotavad paljud inimesed elu ja seetõttu on surma teema üle vajalik arutleda.

Kui me nagu peame vajalikuks surma teemat käsitleda, siis pigem võiks ju olla tõesti nagu läbi kirjandusteose, siis see emotsioon ja see kõik tuleb nagu kaudselt, et mitte isiklikult. (Õ4)

Vajalik vaid erandolukordades/ olude sunnil

Leidus õpetajaid, kes tundsid, et surma teemat on oluline kajastada vaid erandolukordades või nendel juhtudel, kui mõni õpilane selle ise tõstatab. Põhjuseid, miks õpetajad nii arvavad, on mitmeid, toodi välja, et kuigi õpetajatel on kasvatustöös suur roll, siis mingil hetkel tuleb piir ette, sest õpetajad ei saa kõike teada ja kõigega professionaalselt tegeleda. Mitmed õpetajad väitsid, et lein on olukord, mille puhul ei tea kunagi kuidas õpilane võib reageerida ja seetõttu nemad isiklikult seda teemat ei tõstataks. Lahendusena nähakse pigem spetsialisti poole suunamist, et õpilane saaks soovi korral enda murele professionaali abil lahenduse leida. Samuti ei soosi mõnede õpetajate hinnangul materjalid ja kirjandus antud teema käsitlemist.

Ma arvan, et ma ei pea seda nagu kuidagi eraldi panema oma kavadesse, aga see ju paratamatult /.../ võib täiesti X-rada pidi tulla ja siis on selge, et on vaja seda teemat kuidagimoodi käsitleda. (Õ5)

Ebavajalik teema

Üks intervjuueeritavatest leidis, et antud teema käsitlemine klassiruumis ei ole vajalik. Õpilaste emotsioonid võivad olla väga erinevad, nende haridustase, kogemused ja taust on erinev ning üldiselt suhtuvad õpilased tema hinnangul surma kummaliselt. Näitena võib välja tuua olukorra, kus ühe klassis olid kaks õpilast lähestikku, raske haiguse tagajärjel, oma isad kaotanud. Õpetaja hinnangul ei olnud aga seda klassiruumis eriti märgata ehk õpilased elasid selle kuidagi näiliselt kergelt läbi, veetsid aega sõprade seltsis ja said leinast üle. Õpetaja arvates ei ole mõtet panna last rasket tunnet sellest rääkides uuesti läbi elama. Ka edasises intervjuus selgus, et õpetaja enda eelistus on leina perioodi iseseisvalt läbi elada, mis seletab tema eelistusi ka tunnis jätta see teema käsitlemata. Mõni õpetaja tõi välja põhjusena laste niigi keerulise elu ja kirjandusteos võib olla tema ainuke pääsetee reaalsest elust.

Pigem võib-olla see, et kirjanduse kaudu on võimalik leida lohutust, et saad päeva lõpus, kui sul ongi raske päev, võtta selle toreda raamatu ja minna ja sukelduda sinna ja see on hoopis teine maailm, kuhu saad minna ja oma mured unustada. (Õ5)

Teise uurimisküsimuse *Millised kogemused on õpetajatel surma ja leina teemalise lastekirjanduse käsitlemises II kooliastmes?* põhjal tekkis peakategooria ÕPETAJATE KOGEMUSED SURMA JA LEINA TEEMA KÄSITLEMISEL. Selle peakategooria hõlmas koodide põhjal kolme alakategooriat: *õpetajate väljakutsed, õpilaste soovimatus surma ja leina teemat käsitleda, õpilaste vanuse arvestamine surma ja leina teema käsitlemisel*

Õpetajate väljakutsed

Õpetajate väga erinevad lapsepõlved, elus juhtunud sündmused, kogemused ning isiklikud eelistused on need, mis määravad, kuidas õpetaja surma ja leina teemalisse lastekirjandusse ka ise suhtub. Enim toodi välja põhjenduseks, miks õpetajad seda teemat käsitleda ei eelista, oskamatus õiged sõnu kasutada ja hirm, milliseid emotsioone võib selle teema käsitlemine õpilases esile tuua. Teades, et õpilaste elu on igas kodus väga erinev ja nende kokkupuude surmaga niisamuti, siis nimetasid õpetajad ka ohtu mõnele õpilasele haiget teha.

Kuuendas klassis oli selline ülesanne, et neil oli tekst „Minu esimene september aastal 1945“, ja ma lasin neil kirjutada enda esimesest septembrist sellel aastal, kui nemad kooli tulid, (...) ja siis see laps kirjutab sinna lause, et mu esimene koolipäev oli viimane päev, kui isa suutis püsti seista... mul oli nii halb pärast seda, sest ma üldse ei osanud seda oodata. See oli nagu päris karm kogemus. (Õ6)

Mitmed õpetajad rõhutasid, et surma ja leina teema käsitlemise ohukohaks on lastes hirmu tekitamine, sest õpetajad ei tea, mil määral on õpilased surmaga kokku puutunud. Leina ja surma teema käsitlemine klassiruumis võib seda hirmu toita või ka tekitada, sest ühest küljest teadmatus ja teist küljest surma lõplikkuse mõistmine võivad nõrgema närvisüsteemi ja sotsiaalselt ebaküpsel õpilasele ohtlikult mõjuda. Ka õpetaja enda emotsionaalne valmisolek on see, mis paneb õpetajaid seda teemat vältima. Õpetajad väitsid, et olles ise hetkel või hiljuti surma või leinaga kokku puutunud võib olla keeruline teemast klassiruumis rääkida. Samuti võib õpetajate sõnul olla takistuseks nende endi lapsepõlvetrauma. Samas leiti, et õpetaja ei pea alati klassi ees kangelast mängima ja on igati normaalne ka õpetajana enda emotsioone näidata.

Õpilase soovimatus surma ja leina teemat käsitleda

Õpetajatega läbiviidud intervjuudest selgus, et umbes pooled neist on kokku puutunud olukordadega, mil õpilane ei soovi klassiarutelus osaleda. Rasketel hetkedel, kui õpilase elus on juhtunud mõni traagiline sündmus on arusaadav, et õpilane ei taha sel teemal rääkida. Põhjuseks võib olla õpilase kaotatud pereliige või lemmikloom ning isegi kui õpetajal on planeeritud tolleks hetkeks tundlikku teemat puudutava teose arutelu, siis pole õpilase palvel võimalik seda läbi viia. Samuti võib juhtuda olukord, kus laps ei suuda oma emotsioonidega hakkama saada ja sel juhul tuleb õpetajal leida parim lahendus. Kogemusele tuginedes leidsid õpetajad, et on oluline taastada õpilaste rutiin, et õpilane keskenduks millelegi muule peale leina ja ei jääks pikalt koju, vaid vahetaks keskkonda ja tuleks kooli.

On juhtum olnud, kus laps tuli kooli ja tema kass oli ära surnud. Ta oli nii endast väljas, et koolipsühholoog pidi temaga päris kaks tundi tegelema, et ta saaks sellest nagu natuke lohutust ja hakkaks seda mõistma. (Õ2)

Lahendusena nähakse individuaalseid vestlusi õpilasega, enne kui võetakse kirjandusteoses käsitletud tundlik teema, eelkõige surma ja leina teema klassis arutlemiseks. Õpetajate sõnul eeldab see aga seda, et õpetaja tunneb oma klassi hästi või peab klassijuhataja oluliseks aineõpetajatele antud info edasi anda. Mõne õpilase puhul võib leinast üle saamine aga kesta kauem ja siis on oluline õpetaja professionaalsus seda märgata, vajadusel korduvalt vestelda, õpilast toetada või ta spetsialisti juurde suunata, et lapse vaimne tervis pikas perspektiivis ei kannataks.

Toodi välja ka olukord, kus surma leina teema vältimine polnud võimalik, sest klassi kaks õpilast olid väga lühikese ajavahega kaotanud oma isad ja kõike seda üsna vahetult enne isadepäeva. Koolis oli tulemas suur isadepäeva üritus ja seega tuli leida lahendus. Õpetaja poolt otsustati lahendada olukord mälestuse vormis ja seeläbi õpetada delikaatselt teistele õpilastele sotsiaalseid oskusi ehk kuidas käituda olukorras kui keegi on leinas. Õpilastel endil polnud soovi nendes aruteludes osaleda ja seega toimusid sotsiaalsete oskuste arendamised nendel päevadel kui õpilasi koolis eraeluliste sündmuste tõttu koolis polnud.

Õpilaste vanuse arvestamine surma ja leina teema käsitlemisel

Enamike intervjuueeritavate arvates ei ole kindlat vanust, millal on parim aeg käsitleda surma ja leina teemat, sest tegemist on elulise teemaga, millega inimene võib kogu elu jooksul kokku puutuda.

Minu meelest võib surmateemat käsitleda alates lasteaialastest kuni lõpuni välja, et ei ole nii, et vot selles vanuses lastega ei räägi. (Õ1)

Paar õpetajat leidis, et III kooliastmes on selle teema käsitlemine kõige keerulisem, sest õpilastel on alanud puberteet ja oma emotsioonidega toimetulek on niigi keerulisem. Ka toodi välja, et vaimsed probleemid esinevad enim just III kooliastmes ja morbiidsetest teemadest rääkimine võib seda olukorda halvemuse suunas mõjutada. Samas põhjendasid õpetajad ka seda, miks ei peaks antud teemat I kooliastmes kajastama. I kooliastme õpilaste jaoks on surma ja leina teema liiga abstraktne, nad ei mõista veel surma lõplikkust ning nende suhtumine ellu on nii positiivne, et õpetajatel puudub tahtmine seda rikkuda.

I kooliastmesse ei võtaks seda teemat, sellepärast et nad on meil nii mängulised ja nad on meil nii sinisilmsed ja nad on nii roosad ja nad tahavad kõike ning nende jaoks on tegelikult see maailm ilus ja lilleline. Pigem ma nagu seda idüllit ei lõhuks. (Õ3)

Surma ja leina teema käsitlemise eelduseks II kooliastmes peeti seda, et erinevalt I kooliastme õpilastest on nemad arutlemisvõimelisemad, oskavad oma mõtteid paremini korrastada ja tänu sotsiaalmeediale on neil ka elust suuremad teadmised. Nende emotsionaalne valmisolek ja võimekus loetu põhjal arutleda ja küsida on heal tasemel ja tänu sellele on võimalik klassis läbi viia sisukaid arutelusid.

Ja siis me lõpetasime tunni sellega, et igaüks mõtleb nüüd, millal ta viimati oma emale või isale ütles, et ma armastan sind ja siis ma nägin, kuidas viienda klassi õpilastel, kes on muidu väga elavad (...) olid silmad märjad, kes ütles midagi vaikselt, kes ei öelnud,

aga see kuidagi mõjus. “ (Õ1) (Arutelu põhines „Oskar ja Roosamamma” õpiku tekstilõigul.)

Kolmanda uurimisküsimuse *Milliseid lastekirjanduse teoseid soovitavad õpetajad surma ja leina teema käsitlemiseks* põhjal tekkis peakategooria SOBIVAD LASTEKIRJANDUSTEOSED SURMA JA LEINA TEEMA KÄSITLEMISEKS. See peakategooria jaguneb koodide põhjal kolme alakategooriasse: *sobivate teoste tunnused, teema käsitlemine, soovitavad raamatud*

Sobivate teoste tunnused

Õpetajate vastustes ilmnes erinevaid, aga ka vastuolulisi arvamusi heast ja sobilikust raamatust. Õpetajad enamasti rõhutasid, et leina ja surma teema käsitlemine oleneb suurel määral õpetaja enda huvidest ja fookusest. Mõnele õpetajale oli väga oluline, et teos oleks kirjutatud tõetruult ja minavormis, et õpilasel oleks võimalikult mugav ennast tegelastega samastada ja seeläbi teose sisu paremini mõista. Mõne õpetajate hinnangul ei võta õpilased fantaasiarikaste või müütiliste lugude kaudu teksti sisu nii tõsiselt ja see võib anda tagasilöögi hilisemale arutlusele. Samas järeldasid paljud õpetajad, et arutelu aluseks on ikkagi hea tekst ja õpetaja oskus vestlust juhtida.

Oluliseks peeti ka õpilasi kasvatuslikus mõttes arendada ehk sobiv raamat peab suutma õpilast mõjutada, tema empaatiavõimet ja sallivust arendada. Liiga morbiidse sisuga raamatut ei soovinud mitmed õpetajad käsitleda, sest selline raamat ei pruugi mõjutada õpilast positiivselt, vaid see süstib neisse pigem hirmu, et muresid ei olegi võimalik lahendada. Õpetajad pidasid sama oluliseks kui raamatu või tekstilõigu lugemist õpetaja ja õpilaste vahelisi arutelusid. Õpetajate kogemused näitasid, et õpilastele pakub surma teema huvi ja nad soovivad sellest rääkida. Rääkimine ja küsimused eeldavad aga teksti täielikku mõistmist ja seetõttu ei tohiks tekst liiga vanaaegne olla.

Olen märganud, et tänapäeva lapsed nii-öelda vanemaid raamatuid ei loe, need on võib-olla natuke raske sõnastusega ja palju võõrast sõnavara ja kõik see niisugune ajastu lugu ja nad ei taju seda ajastut. (Õ6)

Surma ja leina teema käsitlemine

Õpetajad leidsid, et on mitmeid viise, kuidas surma ja leina teemat käsitleda. Intervjuudes ilmnes, et õpetajate arvates ei tekita leina üksnes kellegi surm. Suuremaks probleemiks kui surmast tingitud lein on mitme õpetaja arvates vanemate lahkuminekest tingitud leinaseisund.

Kui vanema surma puhul saab laps vajalikku toetust ja abi spetsialistidelt ja leinalaagritest, siis vanemate lahutusega seotud järeelmõjudega ei tegele otseselt keegi. Seega võib õpetajate sõnul leina teema teoste kaudu käsitlemine pakkuda õpilastele lohutust ja tuge. Lisaks leina ja surma teemale tõid õpetajad välja ka teisi tundlike teemasid nagu kiusamine, seksuaalsusega seotud teemad, sõprus ning leidsid, et neid kõiki on võimalik ilukirjanduse kaudu käsitleda.

Enamik õpetajaid rõhutas, et kõige parem on surma käsitleda inimeste surma kaudu, sest nii jõuab teose mõte kõige paremini õpilaseni. Inimeste kaudu on hea käsitleda näiteks surnuaia teemat, mis on eluline ja suure tõenäosusega on õpilane sellega ka kokku puutunud ning oskab kaasa rääkida. Lisaks mainiti ka inglite teemat ja usalduslike peresuhete olulisust, mida saab surma ja leinaga siduda. Kui mõnede õpetajate arvates ei ole loomade kaudu hea surma käsitleda, põhjuseks toodi õpetaja enda lapsepõlvetrauma, siis leidsid ka neid intervjueeritavaid, kes tõdesid, et iga tegelase kaudu on võimalik teemat edukalt käsitleda.

Seda teemat saab käsitleda alates Sipsikust (...), et kui Anu suureks kasvab, paneb ta Sipsiku sinna kasti ja Sipsik nii-öelda vajub unustusehõlma ja teda pole enam (...) Et kui klassis on vaja näiteks kergendada lapsel kellegi kaotust, siis saab öelda, et ta on tegelikult olemas, ta on kindlas kohas (surnuaias) ja sa saad alati minna temaga rääkima ja niiviisi lohutust leida. (Õ3)

Soovitavad raamatud

Õpetajad soovitasid enamasti sarnaseid teoseid surma ja leina teema käsitlemiseks II kooliastme tundides. Üht teost, Aino Perviku „Arabella, mereröövli tütar” soovitasid käsitleda kõik õpetajad.

Arabella lasteraamatuna on (...) eesti kirjanduses vaieldamatult üks kõige-kõige nagu paremaid lasteraamatuid, kus (...) lastega räägitakse headusest, kurjusest ja elust ja surmast ja kõikidest asjadest väga-väga niimoodi hästi. (Õ6)

Õpetajad hindasid kõrgelt ka Astrid Lindgreni teost „Vennad Lõvisüdamed”, mida olid tundides kasutanud peaaegu kõik. Õpetajad arvasid, et klassikalistel teostel on oma võlu, kuid nendes ei tohiks liialt kinni jääda, sest vanemas kirjanduses kasutatavad sõnad ja väljendid ei jõua nii hästi õpilasteni. Eelneval ehk 20. sajandil ilmunud teostest toodi välja Ferenc Molnári „Pal tänava poisid” ja Jüri Parijõe „Teraspoiss“ ning käesoleval sajandil ilmunud teostest Ivar Soopani „Kõik poisid ei saa suureks” ja Maja Lunde „Lumeõde”. Uuema kirjanduse käsitlemise suurima probleemina mainisid kõik õpetajad, et need teosed on raskesti kättesaadavad. Õpetajad väitsid,

et isegi kui leiaks mõne hea uuema kirjandusteose, siis pole raamatukogudes seda piisaval hulgal saada ja seetõttu puudub võimalus tervikteose käsitlemiseks.

Ma just käisingi raamatukogus, küsisin, et kas teil on midagi uuemat eelmise aasta noortekirjanduses, mida oleks näiteks kasvõi viis eksemplari. Ja ta ütles, et nad ei telligi viit eksemplari, et võib-olla viis eksemplari saab, ütleme Tartu erinevatest harukogudest kokku. (Õ8)

Õpetajate raamatusoovitustes esines ka lahkarmumisi raamatu vanuselise sobivuse suhtes. Õpetajate hinnangul sõltub raamatu sobivus klassi valmisolekust, mida õpetaja oma praktika käigus kogeb. Näiteks mõned intervjuueritavad pidasid John Greeni teost „Süü on tähtedel” sobivaks lugemismaterjaliks pigem II kooliastme lõpus, teised aga III kooliastmes. Raamatus tuleb juttu noorest inimesest, kes kaotab elu vähile, kuid see raamat räägib ka sõprusest, armastuses ja elu olulistest valikutest. Eric-Emmanuel Schmitti teos „Oskar ja Roosamamma” sobib õpetajate hinnangul lugemiseks nii I kui ka II kooliastme õpilastele, sest peab hea raamat puudutama igas vanuses inimest, mida seda see teos ka teeb.

5. Arutelu

Uurimistöö eesmärk oli selgitada välja õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teemat puudutavate lasteraamatute käsitlemise kohta II kooliastme eesti keele ja/või kirjanduse tundides. Arutelu peatükis kõrvutatakse uurimistulemusi töös esitatud teoreetilise materjaliga ja tuuakse välja võimalikud soovitused edaspidisteks uurimusteks. Uurimuses ilmnes, et surma ja leina teemalise lastekirjanduse käsitlemine sõltub paljuski õpetaja isiklikest eelistustest ja oskustest, kuid kõik intervjuueritavad olid sellega kokku puutunud. Järgnevalt arutletakse olulisemate uurimistulemuste üle.

Magistritöö esimese uurimisküsimuse *Kuivõrd vajalik on õpetajate arvates surma ja leina teema käsitlemine II kooliastme õpilastega?* tulemustest ilmnes, et õpetajate arvamused lähevad surma ja leina teema käsitlemise vajalikkuse suhtes lahku. Tulemused jagunesid kolmeks, kus õpetajad enamasti arvasid, et teema elulisuse tõttu on oluline seda käsitleda. Arvamusi selle kohta, et teemat peaks puudutama vaid erandolukordades leidis vähem ning tuli välja ka arvamus, et teema käsitlemine klassiruumis ei ole oluline. Teistest uuringutest surma teema käsitlemise kohta lastega selgub aga, et laps hakkab surma vastu huvi tundma juba 5-9aastaselt (Schonfeld, 1993; Liu, 2020). Kuigi osa õpetajatest leidis, et surma teema käsitlemine võib tekitada lapses lisahirmu ja panna teda sellele teemale liialt mõtlema, siis on mõned uurijad

vastupidisel seisukohal, et kui sellest teemast mitte rääkida, võib tekkida lastel oma kujutluspilt, mis võib olla tegelikkusest kordades hullem (Liu, 2020). Õpetajate soovimatust teemat käsitleda võib põhjendada teema tundlikkuse tõttu, ehk see vajab tugevat läbimõtlemit ja analüüsi, kuid ka see ei taga, et mõnele õpilasele teemaga haiget ei tehta.

Õpetajate hinnangul on ohukohaks selliste teemade kajastamisel eelkõige teadmiste puudumine, kuigi samas mõistetakse, et teema on eluline ja selle käsitlemine on vajalik. Türgi akadeemilises ajakirjas (Uluğ & Bayraktar, 2015) avaldati mõte, mis tuli välja ka selle uurimuse õpetajate intervjuudes: oluline on leida iga loo puhul lahendus. Kui õpetaja räägib oma isiklikest kogemustest või kasutab tunnis ilukirjanduslikku teost on oluline, et loo tegelane jõuaks oma olukorras lahenduseni. Vastasel juhul annab see õpilasele signaali, et ka tema muredele ei leidugi lahendust. Seega on õpetajate hirm mõistatav, sest teadmiste puudumisel on suur oht lapse vaimset tervist kahjustada. Õpetajad tõtsid esile ka hirmu lapse emotsioonide vallandumise ees, näiteks nutma puhkemine. Õpetajal on keeruline tundi läbi viia, kui üks õpilane on endast väljas ja vajaks individuaalset tähelepanu. Samas teaduskirjandus juhib tähelepanu, et nutmine on osa ühest leinaprotsessist, mille keelamine mõjub negatiivselt (Milton, 2004). Seetõttu võib õpetajatele tunduda surma ja leina teema mitte puudutamine lihtsama viisina, sest selle käsitlemisel kerkivad probleemidele ei pruugi leiduda lihtsaid lahendusi.

Need õpetajad, kelle jaoks ei ole surma käsitlemine klassiruumis tabuteema, tõid välja, et loetud teksti põhjal on saanud alguse mitmed sügavad ja sisukad arutelud, kus õpilane saab küsimusi küsida ja oma mõtteid avaldada. Lasteraamatute põhjal tekkinud arutelu ei ole nii isiklik, kuid samas puudutab olulisi aspekte ja annab toetuspunkti, kust aruteludega edasi minna (Cingel, *et al.* 2021). Kuigi kogemused on olnud õpetajatel erinevad, siis alati ei pruugi tundlikul teemal tunnis vestlemine õnnestuda, näiteks lapse isiklikus elus toimunud sündmuste tõttu. Selles uurimuses osalenud õpetajad avaldasid sarnaseid arvamusi teiste uurijatega, et enne kui hakata suures grupis rääkima, tuleks pidada individuaalseid vestlusi õpilastega (Lowe, 2009). Kõik selles uurimuses küsitatud õpetajad nõustusid üksmeelselt, et kui laps ei soovi ka pärast individuaalset vestlust teema üle arutelda, ei tohiks teda survestada raskest teemast rääkima (vt ka Moore & Moore, 2010).

Teise uurimisküsimusega sooviti teada, millised kogemused on õpetajatel surma ja leina teemalise lastekirjanduse käsitlemisel II kooliastmes. Õpetajate üheks suuremaks väljakutseks surma ja leina teema käsitlemisel on see, et nad tunnevad end ebakindlalt, sest ei näe ette laste

reaktsiooni. Arutledes tegelaste olemuse üle leidis enamik õpetajaid, et nendeks võiksid olla pigem inimesed kui loomad. Õpetajad leidsid, et lapsed elavad kodulooma surma kohati raskemalt üle kui inimeses surma, seega võib sama reaktsioon tulla ka raamatutest, kus loom sureb. Samas Smiti ja Smithi (2023) läbiviidud uuringus selgus, et loomade elu kirjeldavad raamatud võivad kaasa aidata surma elutervele mõistmisele. Ka Milton (2004) toob välja võimaluse, et lemmiklooma surma teemat käsitleva raamatu lugemise järel saab küsimuste kaudu lugu pehmendada ja siduda raamatust saadud kogemuse õpilase enda kogemustega, mis arendab analüüsi ja argumenteerimisoskust. Selles uurimuses osalenud õpetajate vastupidise arvamuse võis põhjustada tihedam kokkupuude õpilastega, kes leinavad lemmiklooma, väga lähedase inimese surm II kooliastme õpilaste hulgas oli harvem juhul. Seega võiski õpetajatele tunduda, et looma surm mõjub õpilasele laastavamalt kui inimese.

Ligi pooled õpetajatest olid kokku puutunud olukorraga, kus õpilane ei soovinud vestlusega kaasa tulla. Sel juhul tulebki laste soovi austada, sest oluline on last mitte survestada rääkima (Moore & Moore, 2010). Intervjuudest ilmnis, et sageli on õpilasel soov teemast mitte rääkida seotud tema isiklikus elus juhtunud sündmusega, kuid õpetajad mainisid põhjusena ka õpilase oskamatus arvamust avaldada. Olukorras, kus õpilane on kaotanud väga lähedase inimese ja kaasõpilastele on see teada, tuleb õpetajal tegeleda lisaks tunni teemale ka sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamisega, et kellegi tundeid ei riivataks. Sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamise vajalikkus on ära märgitud ka Põhikooli riiklikus õppekavas (2023). Sotsiaalseteks oskusteks on näiteks teadmine, kuidas käituda leina kogeva kaaslaste juures. Kui õpilased arusaadavatel põhjustel ise oma traumadest rääkida ei soovi, siis teised õpilased saavad olukorrast kaasa võtta teadmise, kuidas toetada sõpra leinas. Ilukirjanduslikku teksti kasutamine aitaks sellisel puhul kaasa õpilaste emotsionaalsele arengule ja mõjutaks positiivselt tema hoiakuid (Stan, 2015).

Vanuselise sobivuse aspektist surma ja leina teemat vaagides läksid õpetajate arvamused lahku. Need õpetajad, kes vestlesid tunnis surmast ja leinast leidsid valdavalt, et sellest on sobilik rääkida igas vanuses. Ka tõendid näitavad, et olenemata vanusest ja kogemusest toob surma, leina ja kaotuste teemade käsitlemine koolis märkimisväärset kasu (Dawson *et al.*, 2023). Õpetajad järeldasid, et lastel on surma ja leina teemade kohta suur huvi, kuid samas puudub neil sageli võimalus või sobiv olukord selles rääkida. Selle põhjuseks arvasid õpetajad olevat vanemate kiire elutempo ja soovimatuse lastega tundlikel teemadel rääkida. Sama kinnitavad ka

teised uuringud, kus tõdetakse, et lastevanematel on ebamugavuse ja valehäbi tõttu keeruline näiteks surmast, leinast ja teistest tundlikest teemadest rääkida (Cingel, *et al.* 2021).

Seetõttu ongi hea ilukirjanduslik tekst aidanud mitmetel õpetajatel tõstatada teema, mille üle arutleda ning arutelude kaudu õpilastega rohkem tuttavaks saada.

Kolmanda uurimisküsimusega sooviti teada milliseid lastekirjanduse teoseid soovivad õpetajad surma ja leina teema käsitlemiseks. Esmalt toodi sobivate teoste tunnusena välja õpilase võimalus tegelastega samastuda, mida peetakse ka mitmetes uuringutes oluliseks kirjandusteose tunnuseks (Denkova, 2017; Emig, 2015; Grenby, 2014). Samas leidsid mõned õpetajad, et isegi kui tegelase vanus on lugeja vanusega sarnane, ei pruugi laps kas teksti liiga fantaasiarikka või müütilise sisu tõttu tegelasega samastuda. Vastupidise näitena pakub Grenby (2014), et väga fantaasiaküllase Harry Pottery kaudu on õpilasel võimalik kogeda sündmusi, mida ta oma elus ilmselt ei kogeks, ning nende kaudu oma silmaringi arendada. Nii selles uuringus osalenud õpetajad kui ka varasemad uurimused on kinnitanud, et teose sisu ei tohiks olla liiga morbiidne. Lasteraamat peaks olema kirjutatud küll ausalt ja arusaadavalt, kuid nii, et see mõjutaks lugeja emotsionaalset arengut ja hoiakuid positiivselt (Stan, 2015; Dickinson *et al.*, 2012). Õpetajad põhjendasid morbiidsete teemade vältimist sellega, et õpilaste elud on niigi keerulised ja kirjandusteos võiks olla justkui pääsetee, kuhu ta saab päeva lõpuks põgeneda, et kasvõi hetkeks mured unustada.

Kuigi selles uurimistöös keskenduti surmast põhjustatud leinale, selgus intervjuudest, et leina seisundit võib tekitada ka vanemate lahkuminek või muud kaotused elus. Vastupidiselt Llompert Ponsile (2019), kes väidab, et lugeja saab leida lastekirjandusest lohutust ja kindlustunnet eluprobleemide eest, oli suurem osa selles uuringus osalenud õpetajatest vastupidisel arvamusel. Nad uskusid, et elulisuse tõttu tuleb leina teemat küll käsitleda, kuid selle puudutamine niigi tundlikus olukorras pole õige ja võib leina kogemist veelgi süvendada. Seega kasutavad õpetajad surma ja leina teema puudutavaid raamatuid peamiselt ennetavalt ehk olukorras, kui on veendunud, et õpilaste elus on kõik hästi.

Surma ja leina teemat käsitlevate raamatute soovitusel olid õpetajatel enamasti sarnased. Õpetajad kasutavad tundides A. Perviku teost „Arabella, mereröövli tütar“ ning A. Lindgreni „Vennad lõvisüdamed“. Õpetajad leiavad, et need teosed puudutavad antud teemat hästi, on kirjutatud lastesõbralikus keeles ja arusaadavalt, toetades seega laste kognitiivset arengut. Okuyan ja Karagül (2011) on oma uurimuses samuti välja toonud, et hea lasteraamatu tunnuste

hulka kuulub lastele sobiv keelekasutus, mis on arusaadav ja suudab tuua lugejas esile emotsioone ja visualiseerida tegevust. Samuti toodi intervjuudes välja É. E. Schmitti teos „Oskar ja Roosamamma“, mis on kirjutatud ausalt ja otsekoheselt, kuid samas mitte liiga morbiidse alatooniga, mis surma teemat käsitleva lasteraamatu puhul samuti on oluline tunnus (Stan, 2015; Dickinson *et al.*, 2012). Hea arutelu aluseks peeti ka F. Molnári teost „Pal tänava poisid“.

Magistritöö tugevuseks võib nimetada uuringus osalenud õpetajate erinevat tööstaaži ning klassiõpetaja või eesti keele õpetaja ametist tingitud erinevaid arvamusi, mille tõttu uurimisandmed olid mitmekesised. Uuringust saadud teadmine pakub mitmekesisemaid teadmisi õpetajate arvamustest ja kogemustest surma ja leina teemalise lastekirjanduse põhjal. Töö praktiliseks väärtuseks on uus teadmine, kuidas II kooliastme eesti keele ja kirjanduse õpetajad saavad surma ja leina teemalise lastekirjandusega antud teemat käsitleda ja last toetada. Lisaks pakub töö ülevaate võimalikest väljakutsetest ning kuidas nendega toime tulla. Selle magistritöö piiranguks võib pidada uurija esmakordset kogemust nii intervjuude teostamisel kui ka saadud andmete analüüsimisel. Intervjueerimisel oleks oskuslikumad lisaküsimused aidanud saada sisukamaid vastuseid.

Edasiste uuringute vaatevinklist võiks laiendada uuringuid ka I ja III kooliastmele ning uurida, kuidas nendes kooliastmes käsitletakse ilukirjandustekstide kaudu surma ja leina teemat. Kooliastmete laiendamine annaks parema ülevaate ilukirjanduse kasutamise kogemusest ning pakuks ideid ja teadmisi, kuidas ilukirjanduse kaudu saab surma ja leina teema käsitlemist veelgi sisukamaks ja tõhusamaks muuta. Samuti puuduvad teadmised selle kohta, milline mõju on vanemate lahtusel lapsele, kuidas see avaldub koolis ning kuidas oleks seda võimalik lastekirjanduse kaudu leevendada.

Tänuõnad

Soovin tänada oma juhendajat Tiia Krassi, kelle suurepärase soovitude ja ideede toel magistritöö valmis. Arvamuste ja mõtete eest tänan kõiki magistritöö uuringus osalenud õpetajaid, kes olid nõus minu intervjuudes osalema ja mind töö valmimisel toetama. Lisaks tänan perekonda ja sõpru, kes aitasid mul magistritööd kõrvaltvaataja pilguga näha.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Lisette Hanson

/digitaalselt allkirjastatud/

Kuupäev 14.05.2025

Kasutatud kirjandus

- Adams, K., Erle, S., Ungerer, S., & Sossi, M. (2024). Supporting primary teachers to address loss and death in the classroom: A case study of an interdisciplinary, creative pedagogical intervention using education, children's literature, architecture/design and the arts. *Pastoral Care in Education*, 43(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/02643944.2024.2327447>
- AL_Hinaai, S. N. (2021). *What is the importance and impact of illustrations in children's books?* Arab Journal for Scientific Publishing.
- Arusaar, V., Kliimant, Õ., Lahesaar, H., Lohu, K., Prinzthal, S., Staalfeldt- Rahumägi, S. (2021). Ajalikust ja ajatust. *Lasteleht*. Leinast ja surmast lastekirjanduses – LASTELEHT
- Aykaç, M., & Çakır İlhan, A. (2014). The effect of creative drama activities set up with child literature texts on speaking skills. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 47(1), 209–234. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001324
- Baker, L., & Wigfield, A. (1999). Dimensions of children's motivation for reading and their relations to reading activity and reading achievement. *Reading Research Quarterly*, 34(4), 452–477. <https://doi.org/10.1598/RRQ.34.4.4>
- Bayraktar, A., Kurkcu-Metinnam, O., & Metinnam, I. (2013, November). Investigation of gender in children books. Paper presented at the 23rd International Creative Drama in Education Congress, Ankara, Turkey.
- Butler, F. (1972). Death in children's literature. *Children's Literature*, 1(1), 104–124. <https://doi.org/10.1353/chl.0.0649>
- Castle, K. (2015). *Motivation to read: A study of three primary age students* (Master's thesis, The College at Brockport). SUNY Open Access Repository. <https://soar.suny.edu/handle/20.500.12648/5769>
- Chaudhri, A., & Teale, W. H. (2013). Stories of multiracial experiences in literature for children, ages 9–14. *Children's Literature in Education*, 44(4), 359–376. DOI 10.1007/s10583-013-9196-5
- Cingel, D. P., Lauricella, A. R., Mann, S., Carter, M. C., & Wartella, E. (2021). Parent sensitive topic understanding, communication comfort, and parent-adolescent conversation following exposure to 13 Reasons Why: A comparison of parents from four countries. *Journal of Child and Family Studies* 30, (pp. 1846–1857). <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01984-6>
- Coillie, J. (2020). Diversity can change the world: Children's literature, translation and images of childhood. In J. Van Coillie & J. McMartin (Eds.), *Children's Literature in Translation: Texts and Contexts* (pp. 141–156). Leuven University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv17rvx8q.4>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Publications.

- Daly, L., & Sharko, S. (2010). *Motivating students to write through the use of children's literature*. [Degree of Master. Saint Xavier University]. ERIC. <https://eric.ed.gov/?id=ED509396>
- Darwish, S. A. (2014). Literacy and children's literature: Evidence from actual classroom practice. *Journal of Education and Training Studies*, 3(1), 78–83. <http://dx.doi.org/10.11114/jets.v3i1.591>
- Dawson, L., Hare, R., Selman, L. E., Boseley, T., & Penny, A. (2023). 'The one thing guaranteed in life and yet they won't teach you about it': The case for mandatory grief education in UK. *Bereavement: Journal of Grief and Responses to Death*, 2(1). <https://doi.org/10.54210/bj.2023.1082>
- Denkova, J. (2017). The theme of death in literature for children and youth. *Učitel*, 1, 27–32. <https://eprints.ugd.edu.mk/id/eprint/17681>
- Dickinson, D. K., Griffith, J. A., Golinkoff, R. M., & Hirsh-Pasek, K. (2012). How reading books fosters language development around the world. *Child Development Research*, 2012, Article 602807. <https://doi.org/10.1155/2012/602807>
- Eesti lastekirjanduse ajalugu. (s.a.). Eesti Lastekirjanduse Keskus. <https://elk.ee/lastekirjandus/ajalugu/>
- Emig, L. (2015). *Combining young adult and classic literature in a secondary English classroom* (Master's thesis, St. Mary's College of Maryland). <https://www.smcm.edu/mat/wp-content/uploads/sites/73/2015/06/Leigh-Emigh-2015>.
- Farrant, B. M., & Zubrick, S. R. (2013). Parent–child book reading across early childhood and child vocabulary in the early school years: Findings from the Longitudinal Study of Australian Children. *First Language*, 33(3), 280–293. <https://doi.org/10.1177/0142723713487617>
- Feathers, K. M., & Arya, P. (2012). The role of illustrations during children's reading. *Journal of Children's Literature*, 38(1), 36–43.
- Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D., & Fitzgerald, R. (2013). *Ethical research involving children*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://childethics.com/wp-content/uploads/2013/10/ERIC-compendiumapproved-digital-web.pdf>
- Grenby, M. O. (2014). *Children's literature* (2nd ed.). Edinburgh University Press.
- Harju Maakonnaraamatukogu. (s.a.). Leinast ja surmast lastekirjanduses. *Lasteleht*. <https://keilalasteleht.ee/leinast-ja-surmast-lastekirjanduses/>
- Hendricks, N., Jee, E., & Robbins, T. (2014). *Talking with children about potentially sensitive topics: Birth, sex, death, and Santa* [Senior project, California Polytechnic State University]. DigitalCommons@CalPoly.
- Johnson, R. B., & Christensen, L. (2014). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches* (5th ed.). Sage Publications. https://ismailsunny.files.wordpress.com/2017/07/educational-research_-quantitat-rrobert-burke-johnson.pdf

- Kalmus, V., Masso, A., & Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Kasar, K. (2021). *Surma kujutamine uuemas algupärases ja tõlkenoortekirjanduses* [Magistritöö, Tallinna Ülikool]. ETERA. <https://www.etera.ee/s/mnLcy8wvh8>
- Kello, K., & Raudsepp, M. (2017). Kas kui hästi tahta, võib iga teema tundlikuks muuta? Eesti õpetajate kogemused tundlike teemadega ajalootunnis. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 5(2), 106–132. <https://doi.org/10.12697/eha.2017.5.2.05>
- Kuusk, L. (2013). *Projektipõhine õpe teemal "Surm ja lein" toimetulekukoolis* [Magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/31863>
- Käsper, M. (2021, 18. august). Lugemishuvi on tekstimõistmise võti. *ERR Novaator*. <https://novaator.err.ee/1608310835/lugemishuvi-on-tekstimoistmise-voti>
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., & Strömpl, J. (2014). *Intervjuu*. Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas.
- Liadze, I., Macchiarelli, C., Mortimer-Lee, P., & Sanchez Juanino, P. (2023). Economic costs of the Russia–Ukraine war. *The World Economy*, 46(4), 874–886. <https://doi.org/10.1111/twec.13336>
- Liu, Y. (2020). Narrative strategy of death theme in animated films under children's cognitive perspective: A case study of Pixar animated film COCO. *Proceedings of the 4th International Conference on Culture, Education and Economic Development of Modern Society (ICCESE 2020)*, 364–368. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200316.069>
- Linno, M. (2020). *Transkribeerimine*. Kvalitatiivsed uurimismeetodid sotsiaalteadustes. <https://sisu.ut.ee/kvalitatiivne/transkribeerimine>
- Llompart Pons, A. (2019). Escape and consolation: Narrative voice and metafiction in the Harry Potter series. *Atlantis: Journal of the Spanish Association for Anglo-American Studies*, 41(1), 125–141. <https://doi.org/10.28914/Atlantis-2019-41.1.07>
- Lowe, D. F. (2009). Helping children cope through literature. *Forum on Public Policy Online*, 2009(1), 1–17. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ864819.pdf>
- Mattheus, A. (2024). Sõda eesti laste- ja noortekirjanduses. *Methis: Studia humaniora Estonica*, 26(33), 127–152. <https://doi.org/10.7592/methis.v26i33.24133>
- McGeown, S., Bonsall, J., Andries, V., Howarth, D., & Wilkinson, K. (2020). Understanding reading motivation across different text types: Qualitative insights from children. *British Educational Research Journal*, 46(6), 1243–1260. <https://doi.org/10.1111/1467-9817.12320>
- McGuire, S. L., McCarthy, L. S., & Modrcin, M. A. (2013). An ongoing concern: Helping children comprehend death. *Open Journal of Nursing*, 3(3), 307–313. <https://doi.org/10.4236/ojn.2013.33042>
- Merga, M. K., & Roni, M. S. (2018). Children's perceptions of the importance and value of reading. *Australian Journal of Education*, 62(2), 135–153. <https://doi.org/10.1177/0004944118779615>

- Milton, J. (2004). Helping primary school children manage loss and grief: Ways the classroom teacher can help. *Education and Health*, 22(4), 58–60.
- Moore, J., & Moore, C. (2010). Talking to children about death-related issues. In C. A. Corr & D. E. Balk (Eds.), *Children's encounters with death, bereavement, and coping* (pp. 278–292). Springer.
- Müürsepp, M. (2003). *Lastekirjandus – müüt, pilt, lugu, laps*. OÜ Vali Press.
- Nasser, S. (s.a.) What is the importance and impact of illustrations in children's books? <https://www.ajsp.net/research/Samiya.pdf>
- Noaman, N. N. (2013). Literature and language skill. *Al-Ustath*, 204(2), 123–134. <https://www.iasj.net/iasj/download/388d30dbb4a9d374>
- Norton, D., & Norton, S. (2010). *Through the eyes of a child: An introduction to children's literature* (8th ed.). Pearson.
- Okuyan, H. Y., & Karagül, S. (2011). The pattern of child books appreciation according to language and literature teaching. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 398–402. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.334>
- Orula, E. O. (2024). *Lastekirjanduse kasutamise leinava lapse abistamiseks*. [bakalaureusetöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <https://hdl.handle.net/10062/99896>
- Palm, J. (2021, oktoober). Tähelepanekuid kiusamisest lasteraamatuis. *Märka Last*. <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2021/10/01/tahelepanekuid-kiusamisest-lasteraamatuis/>
- Price, J., & Kalil, A. (2019). The effect of mother–child reading time on children's reading skills: Evidence from natural within-family variation. *Child Development*, 90(6), e688–e702. <https://doi.org/10.1111/cdev.13137>
- Põhikooli riiklik õppekava. (2011). https://www.riigiteataja.ee/aktulisa/1080/3202/3005/18m_pohi_lisa1.pdf
- Ramos-Pla, A., Del Arco, I., & Espart, A. (2023). Pedagogy of death within the framework of health education: The need and why teachers and students should be trained in primary education. *Heliyon*, 9(4), e15050. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15050>
- Seibert, D., & Drolet, J. C. (1993). Death themes in literature for children ages 3–8. *Journal of School Health*, 63(2), 86–90. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1993.tb06086.x>
- Schneider, J. J. (2016). *What is children's literature?* In *The inside, outside, and upside downs of children's literature: From poets and pop-ups to princesses and porridge* (pp. 9–27). University of South Florida. https://digitalcommons.usf.edu/childrens_lit_textbook/3/digitalcommons.usf.edu+9
- Schonfeld, D. J. (1993). Talking with children about death. *Journal of Pediatric Health Care*, 7(5), 269–274. [https://doi.org/10.1016/S0891-5245\(06\)80008-8](https://doi.org/10.1016/S0891-5245(06)80008-8)

- Smit, E., & Smith, B. P. (2023). Dealing with death: The role of animal-themed literature in supporting children with grief and loss. *Human–Animal Interactions*, 1(1), Article 0002. <https://doi.org/10.1079/hai.2023.0002>
- Smith-D'Arezzo, W. M., & Moore-Thomas, C. (2010). Children's perceptions of peers with disabilities. *TEACHING Exceptional Children Plus*, 6(3), Article 2. <https://eric.ed.gov/?id=EJ879594>
- Stan, R. V. (2015). The importance of literature in primary school pupils' development and personal growth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 180, 454–459. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.144>
- Taboada, A., Tonks, S. M., Wigfield, A., & Guthrie, J. T. (2009). Effects of motivational and cognitive variables on reading comprehension. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 22(1), 85–106. <https://doi.org/10.1007/s11145-008-9133-y>
- Talwar, V. (2011). Talking to children about death in educational settings. In V. Talwar, P. L. Harris, & M. Schleifer (Eds.), *Children's understanding of death: From biological to religious conceptions* (pp. 98–115). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511852077.006>
- Tartu Kesklinna Kool. (s.a.). *Soovituslik kirjandus 2024/25 õppeaasta*. <https://kesklinna.tartu.ee/soovituslik-kirjandus/>
- Tyra, C. (2012). Bringing books to life: Teaching character education through children's literature. *Rising Tide*, 5, 1–10. <https://www.semanticscholar.org/author/Courtney-Tyra/2081459608>
- Uluğ, E., & Bayraktar, A. (2015). Determination of the required features of children's picture books. *Journal of Education and Future*, (6), 25–42.
- Ungeheuer-Gołąb, A. (2024). Literature as a remedy for the (de)sensitization of the contemporary child: Attempt of practical approach using the theme of war. *Elementary Education in Theory & Practice*, 19(3), 1–18. <https://doi.org/10.35765/eetp.2024.1974.02>
- Wangid, N. E. (2018). The benefits of educational tales in teacher and student perspective. *Jurnal Prima Edukasia*, 6(2), 196–202.
- Wild, K., Kilgarriff, A., & Tugwell, D. (2013). The Oxford Children's Corpus: Using a children's corpus in lexicography. *International Journal of Lexicography*, 26(2), 190–218. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecs017>

Lisa 1. Intervjuu kava

UURIMISKÜSIMUS	PÕHIKÜSIMUS	LISAKÜSIMUS
<p>1. Kuivõrd vajalik on õpetajate arvates surma ja leina teema käsitlemine 10-12 aastaste lastega?</p>	<p>A. Miks peaksid Teie arvates õpetajad käsitlema surma või leina teemat klassiruumis?</p>	<p>Mida arvate selleteemaliste isiklike kogemuste toomisest klassiruumi?</p>
	<p>B. Milliseid väljakutseid esitab surma ja leina teema käsitlemine kirjandusteoste põhjal II kooliastmes?</p>	<p>Mis võivad olla need põhjused miks õpetajad ei taha seda teemat käsitleda?</p>
		<p>Kuidas muuta surma ja leina teema käsitlemine klassiruumis mugavamaks?</p>
		<p>Mida arvate sellest, et õpetajakoolituses muuta surma ja leina teema käsitlemine üheks kohustuslikult läbitavaks teemaks?</p>
		<p>Mil määral olete kokku puutunud olukordadega, kus õpilased ei taha vestlusega kaasa tulla? Mida sel juhul teha?</p>
		<p>Kas olete pidanud kunagi mingil põhjusel antud teema käsitlemisest loobuma? Isiklikel või muudel põhjustel?</p>

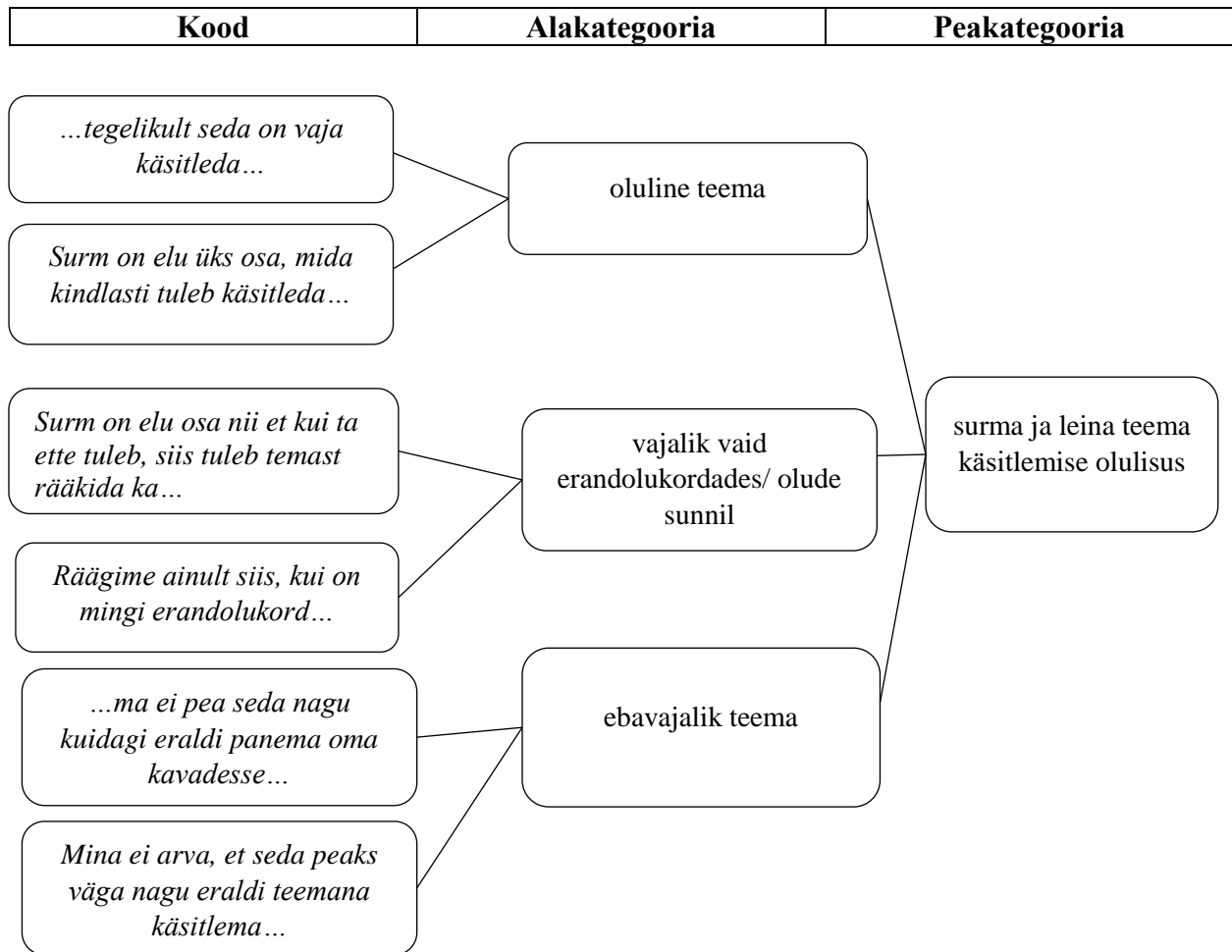
	C. Miks on Teie arvates just II kooliastmes oluline lastekirjanduse kaudu surma ja leina teemat käsitleda?	Milline on Teie hinnangul parim vanus käsitlemaks surma ja leina teemat?
	C. Miks on Teie arvates just II kooliastmes oluline lastekirjanduse kaudu surma ja leina teemat käsitleda?	Milline on Teie hinnangul parim vanus käsitlemaks surma ja leina teemat?
		Kuidas mõjutab olukorda õpilaste lugemisharjumused?
		Mida arvate sellest, et õpetajakoolituses peaks surma ja leina teema käitlemine olema üks kohustuslikest teemadest?

UURIMISKÜSIMUS	PÕHIKÜSIMUS	LISAKÜSIMUS
2. Mille alusel valivad II kooliastmes õpetajad tunnis käsitlemiseks ilukirjanduslikke teoseid, milles esineb surma ja leina teema?	A. Kui käsitlete klassiruumis ilukirjandusliku teose kaudu surma teemat, siis millest te lähtute raamatu valikul?	Millised on surma käsitleva raamatu põhilised kriteeriumid, et seda tunnis käsitleda? Tooge näiteid
		Kuivõrd te analüüsite vastavale klassile valitud raamatu sobivust. Kuidas te seda teete? Tooge näiteid.

	B. Tooge välja milliste tegelaste kaudu on kõige parem surma teemat tutvustada/käsitleda?	Mis kujul võiksid tegelased esineda? Kas inimeste, loomade või mõnel muul kujul?
		Kui sageli peaks Teie arvates nendest teemadest rääkima? Nt aasta lõikes.

3. Milliseid lastekirjanduse teosed soovitavad õpetajad surma ja leina teema käsitlemiseks?	A. Milliseid surma ja leina teemat puudutavaid teoseid olete ise klassiruumis kasutanud?	Millised kogemused on teil surma ja leina teemat puudutavate ilukirjandusteoste puhul?
		Miks peate seda ilukirjandusteost sobivaks?
		Mis muutis selle teose käsitlemise klassiruumis sisukaks?
	B. Kas olete kursis ka mõne hiljutisema teosega, mida tahaksite kasutada või olete juba klassiruumis kasutanud? Millise?	Millel Teie arvamus põhineb? Palun tooge näiteid.
		Kuidas õpilastele on Teie arvates selle teema käsitlemine sobinud? Palun põhjendage.
	C. Kas oskate välja tuua ka mõne teose, mida Teie ei kasutaks? Miks?	
D. Mida positiivset annab selle teema käsitlemine õpilasele ja õpetajale?		

Lisa 2. Näide ühe kategooria tekkimisest

Lisa 3. Väljavõtte transkriptsioonist koos kodeerimisega

K: Miks peaksid teie arvates õpetajad käsitlema summa või leina teemat klassiruumis?

V: Ma arvan, et ma ei pea seda nagu kuidagi eraldi panema oma kavadesse, aga see ju paratamatult tuleb erinevate teemade käigus ju välja. Olenemata sellest, mis võib täiesti X-rada pidi tulla, et kui ta tuleb üles, siis on selge, et on vaja seda teemat kuidagimoodi käsitleda. Ja see on üks osa nagu sellest kasvatustööst, mis me nagunii teeme koolis. Et kui me tuleme juba tegelikult selle A ja O juurde, et õpilased ei tunne näiteks oma emotsioone, nad ei oska nimetada oma emotsioone, siis ühtepidi ma mõtlen küll, et miks see minu töö peab olema, aga teisalt ei ole kodusid, kus oleks tavapärane, et lapsele selgitatakse, et mis need emotsioonid on ja kuidas nendega toime tulla. Ja noh, ilmselgelt on lein on üks nendest. Sellega kindlasti võib olla see ohukoht, et sa kunagi ei tea, kuidas õpilane on sellega võib-olla kokku puutunud varasemalt. Et mida paremini sa klassi tunned, seda julgemalt tegelikult saab erinevaid teemasid käsitleda, sest kui sa lähed väga võõra klassiga mingi väga sellise ohtliku teemaga, siis võib just väga ootamatuid asju juhtuda, millega on õpetajal nagu keeruline võib-olla nagu toime tulla. Et see nagu vajab ikkagi nagu seda läbitöötamiste planeerimist. Ja teisalt minu arust ei peagi õpetaja kõike teadma. Ja sellises olukorras, kus jäävadki võib-olla küsimused õhku või ei oska vastata, siis on just täiesti okei kutsudagi tundi spetsialisti või kellelgi konkreetsel õpilasel, tekib mingisuguseid küsimusi, suunatud edasi siis kas sotsiaalpedagoogi või psühholoogi või kes iganes koolis on.

K: Milliseid väljakutseid esitab surma ja leina teema käsitlemine kirjandusteoste põhjal II kooliastmes?

Ühelt poolt see, et sa muutud ise väga emotsionaalseks, teiselt poolt see, et sa ei leiagi õigeid sõnu, sellepärast et kõigile ei ole antud võib-olla seda niisugust empaatiat ja jutukust ja nagu oskust sõna seada. Õpetajad küll, aga kõik ei ole väga head. Et kui sul ei ole natukene sellist jutuvestmise soont või rääkimise soont, siis see võib väga keeruline olla ja seal võivad hakata mängima näiteks ka isiklikud asjad, et ka õpetajad on ju selles eas, kus lahkuvad, nende vanemad või abikaasa või nendel see surma teema võib olla aktuaalne teema. Ja see võib olla väljakutseks. Teine lugu on ka see, et nagu leida see sobiv kirjanduslik tekst üldse või läbi mille sa üldse seda käsitlema hakkad. Et mis siis oleks see hea tekst ja leida see piir, kus sa nagu jääd nagu, kuidas ma siis ütlen, et sa nagu, nagu ei tee haiget uuesti sellele lapsele. Ja samas sa ei tee haiget ka

sellele lapsele, kellel ei ole veel seda kaotust või ma ütlesin isegi niimoodi, et seal on see oht, et see laps, kellel on ema ja isa veel olemas, neil võivad tekkida hirm, et äkki tema ema-isaga võib ka midagi juhtuda. Et, me võime neid hirme ka nagu toita.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lisette Hanson

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Õpetajate arvamused ja kogemused surma ja leina teema käsitlemise kohta lastekirjanduse põhjal II kooliastmes“, mille juhendaja on Tiia Krass, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Lisette Hanson

/digitaalselt allkirjastatud/

14.05.2025